

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційне дослідження

**Гойдало Ірини Василівни «Погляди про державу і право
Михайла Грушевського», подане у спеціалізовану вчену раду
Д 35.052.19 у Національному університеті «Львівська політехніка»
на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за
спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія
політичних і правових учень**

Актуальність теми дослідження. Дослідження становлення та особливостей розвитку держави і права України завжди було одним з найважливіших завдань вітчизняної історико-правової науки, оскільки спадкоємність розвитку, яка притаманна будь-якій галузі людського знання, особливо помітна саме в цій фундаментальній галузі юридичної науки. Зрозуміти сутність напрямів сучасної політико-правової ідеології, основних шкіл правознавства і державознавства на сучасному етапі, дуже важко без знання історії їх появи і розвитку.

В цьому контексті відродження України та її державності вимагає пильної уваги до визначення ролі особистості в історії. Адже історія – це не лише факти, події, явища, а насамперед люди, які жили і творили у ту чи іншу епоху. Крім того, наукові надбання українських вчених є вагомим спадком вітчизняної історико-правової науки.

Михайло Грушевський – батько першої української держави у ХХ ст., ціла епоха українського національно-державного відродження. Але його ім'я повернулося із забуття лише тоді, коли Україна здобула незалежність. На сучасному етапі еволюції національної державності, звернення до постаті Михайла Грушевського обумовлено тим, що масштаби і значення його державно-правової та наукової діяльності визначили його місце в плеяді «великих українців», чиї імена завжди перебуватимуть у центрі уваги громадськості й інтелектуальної спільноти.

Однією з тенденцій сучасних досліджень є вивчення політико-правової спадщини М. Грушевського в контексті становлення в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. особливого типу вітчизняного інтелектуала-енциклопедиста з притаманними йому універсальністю мислення, широким діапазоном наукових, культурних, етнічних, політичних практик тощо.

Виходячи із сказаного, можна зазначити, що аналіз наукової спадщини та політичних поглядів М. Грушевського на становлення та розвиток держави і права сприятиме глибшому осмисленню історії політико-правової думки України, минулого і сучасного української нації.

Актуальність дослідження обумовлена також тим, що в умовах гібридної війни України з Росією та її терористичними формуваннями на території Донецької та Луганської областей, намаганні розколоти країну у спосіб федералізації, наша держава переживає складний період свого сучасного розвитку, формування дієвого механізму державної влади та визначення пріоритетів у процесі державотворення. Відтак, особливої значущості набуває досвід розбудови Української національної державності початку ХХ ст., коли вирішувати майбутнє доводилося також на тлі глибоких політичних, соціально-економічних проблем й несприятливих зовнішніх факторів. Умови сьогодення вимагають поглиблення знань про ідеї щодо розбудови національної держави і права, досвіду їх реалізації в той час. Саме тому звернення до політико-правової спадщини М. Грушевського, що була пов'язана з відродженням Української державності початку ХХ ст., помітно актуалізує сучасне обговорення перспектив політичного устрою і державної влади України, удосконалення вітчизняного законодавства.

Викладене вище свідчить на користь актуальності теми дисертаційного дослідження І.В. Гойдало.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій. Представлена на захист дисертація І. В. Гойдало привертає увагу чіткістю поставлених перед дисертантом мети та завдань, які у сукупності дозволили Гойдало І.В. комплексно, об'єктивно і всебічно підійти

до розгляду політико-правової спадщини М. Грушевського, його поглядів про державу і право, виявити науково-практичну значущість його доробку для подальшого розвитку вітчизняної юридичної науки, зокрема науки історії вчень про державу та право і практики державного будівництва.

Структура роботи зумовлена поставленою у ній метою і в цьому плані не викликає принципових заперечень.

Зміст дисертаційної роботи, характер висновків, до яких дійшла автор та запропоновані нею рекомендації щодо застосування політико-правової спадщини М. Грушевського для визначення сучасної української державницької перспективи в умовах воєнної агресії, гібридної війни з боку неоімперської путінської Росії, свідчать про досягнення мети наукового дослідження.

Звертає на себе увагу різнобічна апробація результатів наукового дослідження поглядів про державу і право Михайла Грушевського, які оприлюднювалися на науково-практичних конференціях.

Сформульовані у дисертації наукові положення, висновки та рекомендації мають підтвержені науковими пошуками, об'єктивним і всебічним опрацюванням багатоманіття матеріалів історіографічного і джерелознавчого вивчення політико-правової спадщини М. Грушевського переконливі теоретичні висновки і практичні рекомендації, які розкривають погляди М. Грушевського про державу і право з позицій науки історії політичних та правових учень.

Проведене І.В. Гойдало наукове дослідження поглядів про державу і право Михайла Грушевського містить нові науково обґрунтовані результати, які розв'язують наукові завдання згідно теми дослідження.

Наукову новизну та обґрунтованість основних результатів дисертаційного дослідження зумовила, перш за все, достатня джерельна база (с. 180-203). Позитивним є те, що дисертанткою у підрозділі 1.1. здійснено детальний аналіз історіографії проблеми з виділенням трьох масивів наукових робіт дорадянського (1890–1917), радянського (1918–1990) та пострадянського

(з 1991 р.) періодів (с. 11-36). Підтримуємо позицію автора, що такий підхід є доцільним виходчи з того, що кожен зі зазначених періодів характеризується своїми особливостями оцінки наукової, політико-правової спадщини вченого (с. 13).

У підрозділі 1.2. використовуючи метод системно-структурного аналізу, дисертанткою сформовано та досліджено комплекс різноманітних джерел серед яких історичні твори М. Грушевського; його публіцистика політичного, правового та історіософського характеру; щоденники, автобіографії і спогади; мемуари сучасників ученого; опубліковане листування історика з відомими громадськими і науковими діячами; архівні матеріали, які містяться у фондах Центрального державного історичного архіву України, Центрального державного історичного архіву України у Львові, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Державного архіву м. Києва (с. 36-49).

Загалом, автором опрацьовані основні наукові праці М. Грушевського (41 позиція у списку використаних джерел), які характеризують тему дослідження, уведено до наукового обігу архівні матеріали, котрі по-перше, дозволяють глибше зрозуміти процес формування державно-правового світогляду вченого, по-друге, уточнюють окремі епізоди його непростой біографії. Само по собі уведення до наукового обігу таких документів уже свідчить про новизну та значущість виконаної дисертанткою роботи.

Позитивним є те, що автор широко аналізує теоретичні роботи не лише вітчизняних, а й зарубіжних науковців, учених української діаспори. Вільне володіння надбаннями наукової думки свідчить як про належний рівень вже проведеного дослідження, так і про високий науковий потенціал І.В. Гойдало.

В цілому джерельну та історіографічну базу дослідження можна вважати достатньою для досягнення його мети та отримання обґрунтованих наукових результатів.

Методологічна основа дисертаційного дослідження І. В. Гойдало, зумовлена його предметом, являє собою багаторівневу систему пізнавальних

засобів і видається адекватною поставленим у роботі меті та конкретизуючим її завданням. Виправданим є звернення автора до системи фундаментальних принципів наукового пізнання, які посідають провідне місце в межах спеціального вивчення поглядів М. Грушевського про державу і право (с. 50).

У роботі історико-правового плану не обійтись від принципу історизму та палітри інших принципів наукового пізнання і в цьому плані слід погодитись з автором у тому, що історичні конструкції, історичне мислення й пізнання, неklasичне розуміння правових явищ в історичному контексті необхідне для об'єктивності, перевірки істинності вибраного шляху дослідження загальних проблем історії державно-правових явищ, історії політичної і правової думки зокрема (с.50).

Важливим методологічним інструментом дисертантки виступили загальнонаукові, спеціальні та міждисциплінарні методи наукових досліджень. Широко застосовані дисертанткою абсолютно логічні для такої теми елементи герменевтичної методології, історико-семантичного аналізу, структурно-функціональний метод, спеціальні історико-правові методи (с. 53-55).

Таким чином використання належних методологічних підходів у проведенні дослідження також є підтвердженням достовірності наукових положень, висновків та результатів, викладених у дисертації.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Наукова новизна положень дисертації І.В. Гойдало полягає в тому, що робота є першим комплексним та спеціальним дослідженням, в якій вперше крізь призму сучасної історико-правової методології досліджено погляди М. Грушевського про державу і право з позицій науки історії політичних та правових учень.

Рисами наукової новизни відмічені такі положення дисертаційного дослідження:

авторкою доведено, що попри значну кількість наукових праць, присвячених постаті і творчості М. Грушевського, наявним є відсутність

системного, комплексного та всебічного дослідження його державно-правових поглядів, які є актуальними, цікавими, вагомими і привертають до себе пильну увагу з метою їх повноцінного, ґрунтовного, історико-правового вивчення з національних, державницьких позицій та використання в сучасній практиці державного і правового будівництва, насамперед в Україні (с. 56);

до переваг дослідження та рис його наукової новизни слід віднести те, що попри складність наукового, зокрема і джерелознавчого, опрацювання творчої спадщини М. Грушевського, у результаті проведеного дослідження поступово виокремлюються етапи формування і розвитку системи державно-правових поглядів ученого; причому запропонована періодизація дає змогу простежити закономірності й суперечності їх становлення і розвитку (с. 57);

досліджуючи формування, становлення та розвиток поглядів М. Грушевського про державу і право (с. 58-140), автор цілком обґрунтовано стверджує, що державно-правові погляди М. Грушевського лежали в основі ідеології та діяльності Центральної Ради, визначали та спрямовували реальні процеси розвитку українського революційного, визвольного руху;

в цьому контексті не викликає заперечень положення дисертаційної роботи про те, що політико-правові погляди М. Грушевського в цей революційний, складний час були не лише певною інтелектуальною конструкцією, а й отримали реальну змогу розвиватися та наповнюватися новими сенсами в процесі практичної державотворчої та законодавчої діяльності Центральної Ради, тобто втілюватися в життя, аж до проголошення Четвертим універсалом суверенної Української держави в умовах російської агресії (с. 124);

автором доведено, що цілісна державницько-правова концепція М. Грушевського знайшла своє відображення, передусім, у Конституції УНР, а також у багатьох законах Центральної Ради (наприклад, «Про національно-персональну автономію», «Про виборче право», «Про громадянство», «Про вибори до Установчих зборів Української Народної Республіки») (с. 151-155);

видається добре обґрунтованим висновок про те, що державно-правові погляди М. Грушевського після розпуску Центральної Ради та подальших драматичних подій зазнали трансформацій. На їх зміну істотно вплинуло велике бажання політика і вченого повернутися до активної громадсько-політичної та наукової діяльності, бути максимально корисним Україні та її народу (с. 137);

позитивним доробком автора є те, що досліджуючи особливості та закономірності реалізації політичних та правових поглядів М. Грушевського в часи УНР, а також у післяреволюційний період (с. 141-174) дисертанткою доведено, що українська державницька перспектива в розумінні М. Грушевського ґрунтувалася на поєднанні концепцій федералізму та соборності. Причому саме концепція соборності заклала надійні теоретичні підстави самостійності української державності (с.173);

безумовно важливим є висновок дисертантки про те, що саме концепція соборності надавала революційному федералізму М. Грушевського, що визначався ним як конструктивний принцип співіснування націй, європейських рис (с. 179) і підтверджує напрямок сучасної геополітичної орієнтації України та її місце в європейському політичному процесі.

Публікації за темою дослідження. Основні положення і висновки дисертації відображено у 10 наукових публікаціях, з яких п'ять – наукові статті (чотири – у вітчизняних фахових юридичних виданнях, одна – у закордонному фаховому виданні) та п'ять тез виступів і повідомлень на науково-практичних заходах. У публікаціях достатньо відображені всі розділи дисертаційного дослідження.

Автореферат дисертації ідентичний за змістом основним положенням дисертації і достатньо повно відображає основні положення дослідження.

Наукове та практичне значення результатів дослідження. Висновки автора щодо значущості її праці для науки і практики видаються правомірними. Дослідження еволюції та втілення поглядів про державу і право Михайла Грушевського на історико-правовому рівні складає значний науковий та

практичний інтерес. Автором даної дисертаційної праці сформульовано цілісне і всебічне уявлення щодо становлення та розвитку державно-правових ідей М. Грушевського.

Результати та висновки дисертаційної праці можуть бути використані у правотворчій сфері, науково-дослідній діяльності і навчальному процесі. Вагомий внесок даного дослідження обґрунтовується також тим, що сформульовані в дисертаційному дослідженні положення та висновки сприятимуть подальшому врахуванню поглядів М. Грушевського щодо перспектив розвитку вітчизняних державно-правових інститутів.

Зауваження і дискусійні положення. У цілому позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження І. В. Гойдало, слід відмітити наявність у ньому ряду положень, що потребують уточнення позиції автора при захисті роботи:

1. У підрозділі 1.1 дисертації розглянуто історіографію теми. Розглянувши значну кількість наукових джерел та особливості їх змісту, дисертантці вдалося вирішити поставлене завдання. Однак, інколи І.В. Гойдало використовує анотаційний підхід при аналізі джерел. Тому варто зазначити, що виклад був би більш цінним у разі застосування методу критичного аналізу, співставлення точок зору, систематизації методик та авторських підходів.

2. При характеристиці джерельної бази у підрозділі 1.2 автор виокремлює шість джерельних комплексів. В той же час в дисертації є характеристика революційної періодики, в якій публікувалися політико-правові статті М. Грушевського, а також висвітлювалися аспекти державницького курсу Центральної Ради і Генерального секретаріату (уряду УНР) (с. 41-42). На нашу думку її необхідно було б віднести ще до однієї зі складових вказаного комплексу джерел.

3. Деякі дослідницькі прийоми, використані автором, видаються не зовсім коректними. Зокрема, як уявляється, малопродуктивним для такого локального і у плані території, і у плані теми дослідження, є формаційний і цивілізаційний підходи (с. 52). Зокрема цивілізаційний підхід вимагає більш широкої палітри досліджуваних питань, таких як тип державності або правової системи,

особливості правової культури певного суспільства тощо. У подальшому тексті роботи заявлений у першому розділі цивілізаційний підхід не проявляється.

Крім того, характеризуючи методологію дослідження, дисертантка зовсім оминула такий використаний нею метод як описово-оповідальний, хоча в юридичній, як і в будь-якій іншій біографістиці без нього обійтися неможливо.

4. Розкриваючи особливості формування, становлення та розвиток поглядів М. Грушевського про державу і право, дисертантка надмірно захоплюється надто докладними історичними довідками, щодо історичних осіб, їх поглядів, суспільно-політичних процесів, які характеризуються. Тому робота в окремих її частинах носить занадто описовий характер, що відволікло дисертантку від аналізу актуальних питань щодо специфіки еволюції і трансформації поглядів М. Грушевського про державу і право.

5. Характеризуючи реалізацію політичних і правових поглядів М. Грушевського у третьому розділі дослідження, дисертант у п. 3.1. роботи зосереджує увагу в основному на висвітленні особливостей втілення поглядів М. Грушевського про державу і право у законодавстві Української Народної Республіки. Натомість недостатньо охарактеризовано погляди М. Грушевського на місцеву владу і місцеве самоврядування, проблеми децентралізації державної влади, судову систему того часу, що є особливо актуальним з огляду на зручність спадщини М. Грушевського для сучасних процесів реформування державної влади та судової системи України.

6. Видається дещо обмеженою науково-теоретична база дослідження (237 позицій у списку літератури, з них 41 – це праці власне М. Грушевського). Принаймні праці, присвячені характеристиці державотворчих концепцій М. Грушевського (Я. Дашкевич, Б. Гудь, В. Колесник, О. Кучик), розгляду його політологічних доктрин (Д. Видрін), осмисленню національної ідеї у творчості М. Грушевського (В. Березенець, В. Будз), ролі М. Грушевського та його автономістсько-федералістському курсу у становленні української державності доби Центральної Ради (Н. Барановська, Т. Бевз, О. Ромотюк, І. Логвиненко) залишилися за межами уваги дослідниці і могли б доповнити характеристику

концептуальних підходів до дослідження поглядів М. Грушевського на державу і право.

Висловленні зауваження не змінюють загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження І.В. Гойдало, яка є самостійним, оригінальним, завершеним науковим дослідженням в якій міститься нове вирішення актуальної наукової задачі, що виявляється у теоретичному узагальненні та розв'язанні однієї з проблем вітчизняної юридичної науки, зокрема науки історії політичних і правових учень.

За своїм обсягом, проблемністю, суспільною і науковою значимістю обрана тема дослідження цілком відповідає проблематиці кандидатської дисертації зі спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Наведене дозволяє визнати дисертацію «Погляди про державу і право Михайла Грушевського» завершеним самостійним дослідженням, що відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567.

Автор дисертації – Гойдало Ірина Василівна заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, доцент

професор кафедри загальноправових дисциплін

Донецького юридичного інституту МВС України

 Є.В. Зозуля

Підпис професора кафедри ЗПД

ДЮІ МВС України Зозулі Є.В. засвідчую:

т.в.о. начальника відділу режимно-секретного

та документального забезпечення

 М.В. Яковлев